

NÉMETH LÁSZLÓ LEVELEZÉSÉBŐL

Közzéteszi Domokos Mátyás

Kállai Gyulától

Magyar Szocialista Munkáspárt
KB. Titkársága

Budapest, 1958. június 7.

Kedves Németh Elvtárs!

Pártunk elméleti munkaközössége a népi írók politikai nézeteit, a népies ideológia történelmi pályafutását alapos elemzésnek vetette alá. Állásfoglalását a csatolt dokumentumban összegezte. A dokumentum részletesen foglalkozik a népi író-csoport és pártunk között a múltban és jelenleg kialakult viszonyal, a fennálló nézeteltérésekkel. Minthogy ezeknek a kérdéseknek irodalmi életünk továbbfejlődése szempontjából komoly jelentőségük van, szükségesnek tartjuk, hogy az elméleti munkaközösség állásfoglalását nyilvánosságra hozzuk, hogy ezzel is elősegítsük a nézeteltérések tisztázását és a népi írók irodalmi tevékenységének további fejlődését. Mielőtt azonban ezt tennénk, helyesnek tartjuk, hogy a még nem végleges értékelést és szöveget eljuttassuk Önhöz, azt kérve, hogy szíveskedjék kifejteni véleményét. Számunkra az Ön észrevételei sokat jelentenek, azokat a közlés előtt a végleges megszövegezésben figyelembe kívánjuk venni.

Kérem, hogy észrevételeit írásban címemre eljuttatni szíveskedjék.

Őszinte tisztelettel:

Kállai Gyula

Gépirat. A levél dátumozása gyaníthatóan elírás – helyesen 1958. május legeleje –, ugyanis a határozat, amelyről Kállai Gyula véleményt kér, már napvilágot is látott ezekben a napokban (*Társadalmi Szemle*, 1958. júniusi száma). S ezt a feltételezést támasztja alá, hogy az író hagyatékában maradt fogalmazvány, amelyben Németh a kérést elhárította, május 6-i keltezésű.

Kállai Gyulának

Sajkod, 1958. május 6.

Tisztelt Kállai Elvtárs!

A tanulmány, amelynek az átadására meghívott s amelyet volt szíves utánam küldeni, mint bepillantva sajnálattal látom, az én számomra nem tervezet, melyről véleményem mondhatok, hanem ítélet, amelyhez alkalmazkodnom kell.

A gyanú, hogy a betegség munkaképességem apasztása után tehetségem is kikezdte, az irányított támadások, bosszantások, a múltból előkotort, sztereotippé vált vádak, melyeknek indokát újabb műveimben, állapotom megszabta életmódomban, legfőképpen pedig szándékaimban felfedezni nem tudtam: már egy-két hónapja arra az elhatározásra bírtak, hogy újabb kéziratot a kezemből többé ki ne adjak s ezen az el-

hagyott telepen mint nyugdíjas iskolaorvos éljem le utolsó időmet. Elolvasva programját, mely (a Kossuth-díj odaítélésének évfordulóján s egyedül engem az egész magyar irodalomban) név szerint is kártevővé minősít, nem is tehetek mást: kiálllok a magyar írók sorából, mostani lakhelyem többé nem hagyom el, s igyekszem föltűnés nélkül minél előbb befejezni életemet.

Ettől függetlenül őszintén sajnálom, hogy nagy elfoglaltsága miatt *Magyar műhely* című tanulmánykötetem elfekvő kéziratába nem tudott beletekinteni – hisz nem lévén más, egyedül ez szolgálhatott a vádak ürügyéül. Egy-két órai elmélyedt olvasás után bizonyára megdöbbenet nézett volna informátoraira. Hogyan? Bartók példája az antiszemitizmus? A különböző s most egybeolvadt kultúrák mélyén lévő *közös* emberi megszólaltatása a fajelmélet? A kultúrnacionalizmust is felszámoló tanulmány a nacionalista? A *Nyugat* bukásának a magyarázata s az új, szocialista világcivilizációban megújuló perspektíva: a harmadik út?

Gyanút fogva tán még azt is megkérdezte volna, adtak-e közre az én régebbi tanulmányaimból nem most, de 44 óta egyetlen sort is – vagyis megvolt-e a lehetősége az előadott módon lefolyt „friss fertőzés”-nek?

Tisztelettel:

Németh László

A hagyatékban két fogalmazvány is található ezzel a témával kapcsolatban; ez a dátummal ellátott változat.

A tanulmány – az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a „népi” írókról 1958 júniusában jelent meg a *Társadalmi Szemlében*. (Kidolgozói Király István, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós voltak.) – A Politikai Bizottság 1958. március 11-i ülésén Kádár János azt javasolta, hogy az irányelvek tervezetét ne csupán a testvérpártok vezetőinek, hanem az MSZMP „kritikus ellenfeleinek” is küldjék el: „...ti velünk nem értetek egyet, de ez előbb-utóbb vonal lesz, és még most köhögjétek. [...] Gondolok Németh Lászlóra, Kodályra, vagy odaadhatnánk Kisfaludi Stroblnak [...] Veres Péternek nem adnám oda, de Németh Lászlónak igen.” (L. Ständeisky Éva: *AZ ÍRÓK ÉS A HATALOM*. 1956-os Intézet, 1996.) – Ezért juttatta el a tervezett állásfoglalás szövegét Kállai Gyula néhány idesorolt írónak: Németh Lászlónak, Illyés Gyulának, Tamási Áronnak, Veres Péternek, Féja Gézának, s ők – Németh László kivételével – meg is tették a szöveggel kapcsolatos észrevételeiket. – Magyar műhely *című tanulmánykötetem elfekvő kézírata* – alaposan elfektették, mert évekig hevert kéziratban, majd korrektúrában a Magvetőnél, és soha nem jelentették meg.

Sipka Sándornak

[Aszófő, 1958. június eleje. – Kellezés a tartalom alapján.]

Kedves Sándor!

Köszönöm, hogy a tanári élet nehéz év végi munkája lezárása után rám is gondoltál, s beszámoltál az elmúlt esztendőről. Főleg az iskola környékéről jövő hírek érdekeltek, mert bár közel tíz éve, hogy az osztályajtót utolszor betettem magam mögött, egy-egy tanár neve a Szent István téri iskolaudvar vagy a kollégiumi vegytanszertár melegét hozza a szívembe.

Hiába, én nemcsak tanárgyerek, hanem elsősorban pedagógus is voltam, amikor betegségem első hónapjaiban Vásárhelyre lementem, minden reggel ott ógyelegtem a régi iskoláim körül, s úgy néztem a könyvekkel siető diákok után, mint akiknek

bejártatok van abba a varázsvilágba, amelyből én végleg kicsöppentem. A lányaimnak sem volt olyan egyetemi vagy középiskolai történetük, amit én, mint a mesén kapó gyerek, meg ne hallgattam volna s tovább ne kérdeztem volna. Az Iskola egy boldogabb, védettebb és igazságosabb világ az én szememben, ahol mégiscsak a Szép gondolatok s az Érdem uralkodik, s a vásárhelyi öt évem azért volt szegénységem, száműzött voltom ellenére oly boldog, mert ott, ha óraadóként is, e boldog sziget Prosperója voltam.

A Te leveled hangja és tartalma ebből a boldoggá, harmonikussá tevő világból hoz üzenetet. Egy kicsit mintha apámat hallanám, akihez minél idősebb leszel, annál jobban hasonlítasz minden ismerősöm közül. Viszonzásul hadd felelek én is egy kis beszámolóval a Tiedre – elmondva, hogy telt az időm, mióta Rózsa osztályának az érettségi találkozásán utolszor ültem az asztalotoknál. Vásárhely után egy kicsit mindig honvágyam van. Annyi szép kép maradt meg bennem, elsősorban a Bercsényi utcai délutánok, amikor a *Karenina Annát* fordítottuk, s a feketéskannám köré összeverődött két-három tanár, egy-egy betévedt diák. Írod, hogy tanulságos lenne a *Magam helyett* folytatni. A könyv nagy része megvan, a vásárhelyi fejezetek is, csak kijavítatlan – ha Nektek olvashatnám fel, biztos kijavítanám. De ahogy múlt az idő, s nehezebb lett a helyzetem, egyre jobban örülök, hogy nem mentem le – Titeket is féltennem kellett volna magamtól. Sajkod viszont egyre szebb, tökéletesebb előkoporsónak bizonyul.

Egyszer, ha ügyis megvalósul balatoni utazásod terve, el kéne zárándokolnotok ide, hogy lássátok, milyen gyönyörű helyen töltöttem az utolsó időmet. Most már két-három hetes megszakításoktól eltekintve több mint tizenhat hónapja lakom itt egyfolytában, anélkül, hogy a mámor, amit a táj szépsége tart fenn, alábbhagyott volna bennem. A magány sem nyomasztott úgy, mint gondolni lehetne. Öt-hat órát elvitt a ház körüli munka, főzés, takarítás, a többiben a kéziratom javítottam, írtam, zenét hallgattam. A legnagyobb bajom a kályha volt. Népi cserepekből építettünk fel egy igen szép kályhát, amely azonban, bárhogy rakja az ember, épp hogy átlangosítja a szobát. Ezt csak újabban magyarázta meg egy szakértő barátom, addig sorra próbáltam a tüzelőt, tüzelési módokat, harcoltam a 15 fokos szobahőmérséklettel, míg végre a volt konyhában rendeztem be a kuckómat. Egy hónapot egy hat négyzetméternyi helyen töltöttem, ott főztem, mostam, mosogattam, szárítottam a felállított sodronyon a fehérneműt.

A tavasz aztán többféle könnyebbedést hozott. Ella leküldte a kitűnő vaskályháját, március végén aztán maga is lejött. Lassan megindult a kertben is a munka, s ebben egyre nagyobb gyönyörűségem találtam. Nemhiába vágytam mindig valami Cseresnyésbe, s írtam a Bocskai-kertben, amíg el nem romlott az ottani helyzet, tán legszebb *Híd* cikkeimet, most a sok hónapi munka után (pedig milyen szörnyű kánikulán kellett a növényeinket nehéz viaskodással áthúzni) beigazolván látom, hogy ez a foglalkozás éppolyan boldoggá tudott volna tenni, mint a tanítás. Olyan mély gyöngédséggel állok meg az esőtől fölfrissült, napba csillogó fácskáim között, ahogy tán a gyerekeimet sem tudtam nézni – azokban mindig volt valami nyugtalanító, míg ezek csupa szépség, csendes szorgalom, az igazi művészetre emlékeztető teremtő asszimiláció, csak a kártevőkkel szemben kell őket segíteni. Több mint 130 fám van a 700 öles telken, s mindről tudok már valamit – mikor volt tetves, megállt, vagy terjed-e rajta a levélrozsda. Én a gyümölcsre, zöldségre specializálok magam, Ella a virágoskertre. Van vagy ötven rózsatöve, egy csomó violája, harangvirágja s egy cineamezeje, ez az én kedvenc virá-

gom állítólag. Néha végigjárjuk egymás növényeit, május eleje óta az unoka is ott látatlankodik körülöttünk. 33 év alatt aligha töltöttünk ennyi időt ilyen nagy harmóniában.

A legnagyobb megkönnyebbedést számomra azonban, bármilyen furcsán hangzik, mégiscsak az írói pálya feladása jelentette. Már nem is igen merem ezt magyarázni: az emberek vagy sértődést, vagy affektálást éreznek benne. Pedig ott van a magyarázat abban, amit levelem elején írtam, hogy én voltaképpen tanárnak születtem. Egy igen művelt, jó szemű fiatalember, a prágai egyetem cseh lektora, nemrég megküldte az *Izsony* elé írt tanulmányát, egész írói természetemet abból vezeti le, hogy én írónak is pedagógus voltam voltaképpen. Az, hogy az életábrázolásom túlmenő pedagógiai célok tüzeltek, szerezte ellenségeim javát; az, hogy többnyire „tankönyveket” írtam, okozza, hogy kevés az idő kezét meg nem érző művem, az, hogy az „osztály” a nemzet – sokkal figyelmetlenebb, szűkebb fejú és gyengébb jellemű, mint a vásárhelyi osztályaim voltak, s a szeretet helyett, mely ott élő szemekből áradt felém, itt legtisztább szándékaimért, legnagyobb erkölcsi erőfeszítéseimért is állandóan csak megrovást, gyanúsítást, a legjobb esetben irigységet kaptam, s ennek megfelelően ihletőm sem a pedagógiai erőm volt, hanem csak a kötelesség. Ez az év kitűnő alkalom volt, hogy mindezt meggondoljam. Betegségem óta már igen nehezen ment az írás, számottevő mű nem is igen került ki a kezemből, nem kell gerontológusnak lenni, hogy lássam a kézírataimon, mint vonszoltam magam a feladattól hajtva mondatról mondatra. Az a különös helyzet, melyben most vagyok, fájdalmasan eszméltetett rá, milyen szörnyű a helyzetem abban a tanári szobában, melyet író társaim alkotnak. Hány tanári szobában fordultam meg, s nem szereztem egyetlen ellenséget – ebben pedig mind az volt. Pedig csak az volt a bűnöm, hogy nem rohantam (bár eléggé rohantam) olyan gyorsan a falnak a fejem összezúzni, mint ők szerették volna. Amikor a támadások is megsűrűsödtek, beláttam, hogy erőm és kötelességeim végére értem: ha húsz évvel ezelőtt látom be ezt (ahogy voltaképp beláttam), tán boldog ember lehettem volna, de még most sincsen késő, s ha egy héten egy napom van, azt is arra kell szentelnem, hogy az idegen foglalkozás nyomaait lemossam magamról s az állandó zaklatottságból valami magasabbra mentsem a lelkem.

Ez így talán nagyon tragikusnak hangzik – valóban korántsem olyan megrendítő, mintha egy igazi író, aki perceit a halhatatlanság perselyébe rakta, jut erre a belátásra. Énnekem nemcsak a természetem és a tehetségem, de az öntudatom is tanári – egy-egy föl-fölcillanó szem, magasabbra emelt kalap, amit egy öreg tanár is megkap, untig elég földi dicsőségnek, s írói kudarcomban is tanár módjára vigasztalom meg magam: ha nem is marad különös nyomom, becsületem, amennyire erőmből telt, mégiscsak a Jó nyomását igyekeztem föntartani az élet összefüggő, messze terjedő s az egyéni erőfeszítést elnyelő hajszálcsőrendszerében. A kötelességtudás kényszere, melyet a tehetetlenség egyre keservesebbé tett, kiállt belőlem – ugyanakkor szellemi szenvedélyeim is folytathattam. Egy fiatal könyvtáros egy-egy bőrönd könyvet küldött le, amit én a hónap végén cserére visszaküldtem. Így sok kitűnő munkához jutottam hozzá. Eleinte sokféle kalandoztam, később azonban itt is érvényesült a pedagógusvér. Tudod, mibe fogtam? Órákat tartottam diákok nélkül. A régi vásárhelyi kollégiumaimat tartottam meg újra, olvasmányaimmal kibővítve. Egy idő óta leírom ezeket az órákat. Már második füzetemen áll ez a cím: Hogy tanítottam Vásárhelyen a történelmet.

Az élet szép ajándékaként így minden összegyűlt ebben a sajki remeteségben, amit az életben vártam: gondomra bízott fák, megtalált családi összhang, a tanulás szenvedélye, öröme, amely, mint Ti is tudjátok, a tanárban azonos a tanításával. A nagy extirpációs műtetre már csak a sebfelület érzékenysége emlékeztet: nem szerettem az irodalmi beszélgetést, rosszul voltam, ha írók törtek be hozzám, s hozták pályájuk gonosz atmoszféráját, s néha tán túlzott haraggal bizonygattam, hogy milyen jellemromboló az írói pálya, s hogy egy tanári szobában több szép jellemet láttam, mint a magyar irodalomban együttvéve. Lassan bizonyára ez is elmúlt volna, s a kert, az öregség, az olvasmányok, az ismeretszerzés s felújítás személytelensége az Én piszkát végleg lemosta volna. Sajnos a pálya – három évtizedes múlt –, mint láthatod, nem enged el olyan könnyen, felelni kell érte. Az első súlyos elmarasztalásra egy ajánlattal feleltem: nem hagyom el többé a telepet, s kiállok az írók sorából, nem adok ki több kéziratot a kezemből. A keserűség még hozzátétegetett egy fölösleges mondatot is: s igyekszem feltűnés nélkül minél előbb befejezni az életemet. Ajánlatomnak ezt a pontját is komolyan vettem. Felhagytam minden óvintézkedéssel, visszaküldtem a vérnyomásmérőm, s napi négy órát kapáltam a kertben. S itt jött Sajkod és az új élet csodája: egy-két hétig rohamosan fogytam, pusztultam, de aztán megállt a hanyatlás, s ma minden korlátozás nélkül is kitűnően érzem magam, mintha csak (ez persze illúzió is lehet) visszanyertem volna az egészségemet.

Voltak olyan jelek, hogy az illetékesek belenyugszanak ebbe az önkéntes elnémulásba, internálásba – az életműért, melyet egy éve még Kossuth-díjjal illettek. Én pedig boldogan vállaltam volna, hisz az ember minél közelebb hajlik a természetes halálhoz, furcsa módon annál jobban irtózik a természetellenestől, s szívesen lemond minden hősi handabandáról. Azt, ami a beszámoló e pontjától túl esik, már tudod...

Üdvözlöm a kollégákat, Titeket Rózsával, s a két szép okos gyerekekkel együtt szeretettel ölel:

Laci

Nem misszilis levél; az író fogalmazófüzetében fennmaradt szöveg.

A prágai egyetem cseh lektora – Rákos Péter. – Egy fiatal könyvtáros – Németh Lászlónak többen is küldtek le Sajkóra könyveket: Vekardi László, Varga József és Vitályos László. – Az első súlyos elmarasztalásra egy ajánlattal feleltem – célzás a Kállai Gyulának fogalmazott levélre.

Illés Endrének

Sajkod, 1958. június 13.

Kedves Bandi!

Bocsáss meg, hogy megint jelentkezem; de most, a könyvnap előtt volna ideje, hogy néhány függő ügyünket elintézzük.

A *Társadalmi drámákról* egy hónap óta nem kapok hírt; de úgy látszik, mégiscsak megjelennek: a rádióban egy negyedórája harangozták be. Írói okokból nem bántam volna, ha nem jelenik meg; korrektúrajavítás közben nagyon szenvedtem a középszerűségétől. Különösen nagy hiba volt, hogy a *Villámfénynek* nem a színház számára megrövidített szövegét adtam át nektek – abban nem derült volna úgy ki a mű nyelvi elhibázottsága. Anyagi okokból azonban, most, hogy az írói pályával hivatalosan is szakítottam, jó, hogy mégis megjelenik: könnyebben megy előlegeim visszatérítése. S ez az első pont, amiben egy kis felvilágosítást kérek.

Februárban, amikor a *Drámák* előlegét megküldtetted, arra kértelek, hogy vonasd le belőle a más műveimre kiutalt (úgy hiszem, mintegy 9000 Ft-nyi) előleget is. Nem tudom, ez megtörtént-e, az az érzésem, nem. Azt is hallottam, hogy az írói tiszteletdíjakat jelentősen leszállították. Minthogy ilyenkor úgyis szoktatok egy kis elszámolásfélét adni, arra kérek, tudósíts: előreláthatólag mekkora összeg áll majd a rendelkezésemre valamennyi tőletek felvett előlegem levonása után. Erre a Magvetővel folytatandó tárgyalásaimhoz van szükségem: ott is nagyobb összeget kell esetleg visszafizetnem.

A második pont: minthogy én a miniszternek is bejelentettem s azonkívül megmáshatatlannal szándékom is, hogy kéziratot nem adok ki többé a kezemből, arra kérem a kiadót, hogy fennálló szerződéseinket (legalábbis, amelyek eztán írandó műveimre vonatkoznak) közös megegyezéssel bontsuk fel.

Végül nem lenne illő néhány mentegető szó nélkül hagyni utolsó leveletemet. Azóta sok minden történt, amiről talán te is tudsz, s aminek az előszele íratva velem azokat a zaklatott sorokat. Ma is van olyan érzésem, hogyha most egy éve, amikor a vihart kavarók mozgása már félreérthetetlen volt, a publikálástól visszahúzódodom, magamnak talán még évekig dolgozhatok. Hogy szándékom helyeseld, ahhoz nem jóstehetség kellett volna – csak a körülöttem élő emberek indulatainak a megfigyelése s közlése. Persze a legnagyobb mértékben helytelen volt, hogy a valódi helyzet részvéből vagy öntudatlan történt eltitkolása miatt (ha családommal összefogva is) szemrehányásfélét tettem Neked. A megbántás megítélésénél azonban (ebben úgy hiszem egyetértesz velem) éppúgy, mint a megbántódásénál is, a „mikor” néha fontosabb, mint a „mivel” és a „min”.

Tudom, hogy én most a teljesen érdektelen – kitaszított és hanyatló – emberek sorába süllyedek vissza; de ha ez jelent valamit számodra, biztosíthatlak, hogy innen is úgy gondolok vissza Rád, mint az egyetlen emberre, akiben volt annyi érdeklődés és nagylelkűség, hogy kézírataim elolvasásával sok boldog órát s nem kis vigaszt szerzett nekem; a sikerültnek meggyőzőn örült s a kevésbé jóért sem szegte kedvemem.

A régi szeretettel:

N. Laci

Illés Endrétől

Budapest, 1958. június 22. Vasárnap

Kedves Laci!

Holnap talán elkészül a könyvelés az elszámolással, s levelemmel együtt elküldhetem neked.

Főkönyvelőnkkel közöltem kívánságodat: minden előlegedet vonják le.

Szerződéseid felbontását azonban értelmetlenségnek, sőt esztelenségnek tartom. Meg ne haragudj rám – de ebben nem is segídek neked. Drámáid négy kötetének megjelentetése egészen nagy öröm volt. A barát öröme. Az író társ, a kortárs, a néző, az olvasó öröme. S nemcsak az enyém – ezreké és ezreké. Ugyanilyen öröm volt a sorozat megindítása. – A rombolásban részt venni túl fájdalmas lenne.

Azt mondom: ne tedd.

Ha mégis ragaszkodsz elhatározásodhoz: írd meg hivatalosan a kiadónak. Intézzétek ezt ketten – te és a kiadó. Tárgyaljon veled az igazgató; ismétlem – rombolni nem tudok; ebben nem veszek részt.

Élesen, igazságtalanul bíráltak? A bírálat az irodalom életéhez tartozik. A rossz bírálat önmagát végzi ki. Különben pedig – csak bíráljanak. A te műved mindig megvédi önmagát. Az olvasóknak és nem a bírálóknak írsz.

De *új* munkáid meg nem jelentetése logikátlan elhatározás is. A bírálat – úgy tudom – inkább régi munkáidba akadt bele, s nem az újakba. És a bírálatot úgysem hallgathatod el, még hallgatásoddal sem.

És ha már hallgatásról beszélünk, hadd mondjam el még egyszer: az elmúlt évek során soha nem titkoltam el előtted semmit. Jelentéktelen mondatokat, pletykákat persze nem közvetítettem.

A népi írókról szóló hosszabb tanulmányt még ma sem ismerem. Olvastam viszont a művelődési programot, de tudom: azt elküldték neked is. Hogy ebben a programtervezetben nevedet igazságtalanul, alaptalanul írták le – azt megjegyzéseimben – írásban – közöltem az illetékesekkel.

Drága Lacikám!

Nem a vita kedvéért, még kevésbé a kiadásért – az *írásaidért* vitatkozom veled. Írnod kell. S mit írsz: meg kell jelentetni.

Igaz szeretettel ölel régi barátod:

Bandi

Illés Endrének

Sajkod, 1958. július 7.

Kedves Bandi!

Ha a fogalmat kellőn kitágítjuk, az akasztás is bírálat, s tekintve, hogy e világok legjobbjában az igazság végül mindig győz, az akasztandót joggal biztathatják barátai: „Ne érzékenykedj, ha ártatlan vagy, a kötél elszakad – vagy ha esetleg nem is szakad, a hiba előbb-utóbb majd csak kiderül!”

De valóban ne tréfáljunk és ne érzékenykedjünk – van tárgyyszerű megbeszélőnk is. Szerinted *én* vagyok az esztelen romboló – de ha Te *tudsz* építeni, ott van a sorozat, abban kiadhatsz akár tizenöt kötetet is, amely a közönség számára hozzáférhetetlen. Én csak azt nem akarom, hogy tovább terheljenek (s más szeleknél esetleg szememre hányassanak) szerződések, amelyeknek nem tudok s nem is akarok eleget tenni.

A *Tamú* bevezetőjében megtalálod a mondatot: „Ha nem kapom meg a maláriát, megbetegszem a kinintől.” Már akkor éreztem, hogy ez jellemrontó pálya, s a helyes az lett volna, ha akkor föl hagyok vele. De valami „kötelesség”-re hivatkozva mindig visszaugrasztottak belé. Most már nem vagyok hajlandó rá; helyesebben akkor sem volnék, ha képes lennék. Nem is hiszem, hogy olyan nagy nemzeti értéke lenne a munkának, amelyet ennyi kikezdett vagy egészen megromlott jellemű ember csinál. A lányaimat a kitagadással fenyegetőzve tartottam vissza minden az irodalommal összefüggő pályától. Mért ne engedném meg magamnak azt a fényűzést, hogy életem utolsó hónapjaiban kimaradjak e foglalkozás szennyéből, izgalmából? Maga az elhatározás fél gyógyulás már.

Benned persze egy nemes 19. századi hagyomány dolgozik még, amely úgy nézi az írókat, mint művet tejlő tehenet. Én azonban nem tőgy vagyok, hanem lélek, s örülök, hogy nem tartozom többé abba a társadalomba, ahol a mi kortársaink a legkülönbek.

Szeretettel köszönt s ölel:

Laci

Várhelyi Bélánétól

Debrecen, 1960. március 13.

Kedves Laci bácsi!

Ne tessék haragudni, hogy ismét felkeresem levelemmel. Tegnap voltam Rozó néni-nél. Időnként el szoktam menni hozzá, s tőle tudom meg, hogy él-e még Laci bácsi, s nem adott-e ki újabb könyvet vagy egyéb írást. Ha néha bemegyek a városba, nézegetem a könyvesboltok kirakatait, meg az újságárusoknál a folyóiratok címlapját, de sajnos a Laci bácsi nevét nem látom az utóbbi esztendőkből. Pedig nagyon hiányoznak az írásai. Rám mindig olyan hatással voltak, mint a fuldoklóra lehet az oxigén, és bizony ma nagyon elhasznált, szennyezett, sőt mérgezett levegőt kell szívnunk.

Csak egy dolog szomorított el nagyon. Néhány esztendővel ezelőtt olvastam a *Nagyvilágban* a Tolsztoj-tanulmányt, s abban azt, hogy a vallás, az istenhit idejétmúlt dolog, amin az emberi gondolkodásnak túl kell haladni, s Tolsztojnak is az volt a hibája, hogy nem haladt túl rajta. Az *Égető Eszterben* is olvastam hasonlót a filozófiaóra leírásában.

Kedves Laci bácsi, ne tessék gondolni, hogy a vakhit beszél belőlem. Voltam valaha elfogultan vallásos, de azon már túl vagyok. Serdülőkoromtól kezdve vallásos nevelést kaptam, amiért nem győzők elég hálás lenni néhány nevelőmnek, bár jó néhány esztendőre elfogulttá tett. Viszont a becsületes gondolkodást Laci bácsitól tanultam. Tessék elhinni, hogy az igazságnak az árnyalataihoz is szeretek ragaszkodni, és irtózom mindennemű lóditástól és kiszínezéstől. Különbben is természetemnél fogva nagy kritikus vagyok, már gyermekkoromban is azért szidtak. Jelenleg a férjemmel együtt nem vagyunk egy felekezetnek tagjai sem, csak általában keresztyének igyekszünk lenni.

Azért írok most Laci bácsinak, hogy ne tessék a fürdővízzel együtt kiönteni a gyereket is. Sok ezer ember él ma is a földön, akinek az élettapasztalata bizonyítja, hogy van gondviselés, van Isten. Egész biztosan nagyon tökéletlen fogalmaink vannak Róla, arról is lehet vitatkozni, hogy a Bibliából ki mit hisz el (magam sem hiszem, hogy a Szentlélek úgy diktálta volna, mint a főnök a gépíróknak az üzleti levelet), de a hívő embereknek a tapasztalat bizonyítja, hogy van Valaki, aki intézkedik felőlünk.

Tagadhatatlan, hogy előbb hittünk, s aztán volt részünk ilyen tapasztalatokban leg-többünknek. Érthető is, hogy az Isten azoknak mutatja meg a gondviselés hatalmát, akik egész életüket szolgálatára ajánlják, vagy akikről feltételezi, hogy erre hajlandók.

Bizonyára tetszett már sok ilyen történetet olvasni is, hallani is, hogy hívő embereket az Isten megsegített, mikor már emberi számítás szerint nem volt semmi remény, vagy nagyon kétséges volt. Súlyos betegségből gyógyultak fel, mikor az orvosok feladták már a reményt. Mások életveszedelemből menekültek meg, súlyos anyagi gondok közt kaptak nem várt segítséget stb. Érdekes az, mikor az embernek előáll egy régi adósa, akitől, azt hitte, sohasem kapja meg a pénzét, és az segíti ki a legnagyobb szükségéből. (Sokszor nem is tudja pedig az adós, hogy a hitelező bajban van.) Máskor meg az igazságért való üldöztetés idején áll elő valaki, akin valaha segített, sohasem

várva viszonzást, és az menti meg. Máskor a csendőr, akit küldenek a hívő emberért, felfedezi kettőjük közt a rokonságot, s elengedi az illetőt. Máskor esetleg egy részeg ember jön be a hivatalba, ahol a hívő ember inkvizíciós vallatására készülnek, s olyan zavart csinál, hogy az egyébként súlyos következményekkel járó vallatást nem tudják megtartani, s az illető megmenekül (ezek megtörtént esetek). Millió variációja van az ilyen segítségnek. Sokan azt mondják erre: „Véletlen”, „szerencséje volt”. De ezek a szerencsék és véletlenek túlságosan gyakran fordulnak elő az életünkben, s végül már minden bajban számíthatunk rájuk, jobban, mintha valami közeli rokonunk volna valamely minisztériumban. Természetesen csak akkor, ha jó a lelkiismeretünk, ez nagyon fontos.

Persze ez nem megy a végtelenségig. A keresztyén életben, az istenes életben szenvedés is van. Jézus Krisztus és jó néhány apostola kereszten végezte. Mások börtönben szenvedtek. Pál apostol sok verést kapott hitéért. A gályarabok történetét is ismerjük. Sokrates, Gandhi erőszakos halállal haltak meg stb. De néhány esetben magam is láttam, hogy akik készek bátran vállalni a szenvedéseket az igazságért, az Isten éppen azokat menti meg sokszor csodálatos módon tőlük – míg el nem jön az órájuk. „Ez az Isten káderezése”, szokta mondani a férjem. Tessék elhinni, nagy biztonságot ad az életben az a tudat, hogy a világ Ura lát és szeret bennünket, s szükség esetén intézkedik felőlünk. Nem hagy tovább szenvedni bennünket, mint ameddig bírjuk, és ha meghalunk, akkor úgy lesz jó. Minden helyzetben nagy bátorságot ad ez az embernek. Olyan esetben is, mikor a veszedelem elől látszólag csak két út nyílik a menekésre: a becstelen viselkedés vagy az öngyilkosság, s egyiket sem szabad választani a hívő embernek. Isten tud nyitni harmadik utat is.

Bizonyára hallott ilyen eseteket Laci bácsi, s talán ezt gondolta rá: „Hazugság, lódtítás, túlzás, alaposan kiszínezte.” Sajnos, el kell ismernem, hogy sok esetben így is van, s ezért nagyon is haragszom. Éppen az ilyen esetekben kellene pontosan, a részletekben és az árnyalatokban is ragaszkodni az igazsághoz, mert ezt amúgy is nehezen hiszik el. Sajnos, az ember csak a saját szemének és fülének híhet biztosan. De én magam láttam jó néhány esetet. Velem vagy a férjemmel vagy közeli ismerőseimmel történt, s meg tudtam állapítani, hogy igaz-e vagy sem. Kívánom, hogy a jó Isten Laci bácsinak is adjon néhány ilyen tapasztalatot. Nehéz helyzetben tessék hittel kérni és várni az isteni segítséget. De addig is kérem, hogy ha úgy fordulna a helyzet, hogy szóhoz tetszene jutni, tessék óvatosan bánni a vallás kritikájával. Ismét kérem: ne tessék kiönteni a gyereket a fürdővízzel, mert nagy szüksége van rá a világnak.

Bizonyára nem én vagyok az egyetlen, aki ilyen kéréssel fordul Laci bácsihoz. Az én hangom is egy a többi közt, s tessék elhinni, olyan valakinek a hangja, aki szereti és becsületesen keresi az igazságot, és sem magát, sem mást nem szeret áltatni.

Sajnos tudom, hogy a keresztyén egyház most nagyon romlott, züllött állapotban van. Sok felekezetet ismerek, de egyiknek sem szívesen lennék tagja. Egyben mind megegyeznek, hogy nem engedik a híveket becsületesen és bátran gondolkodni, s ami még rosszabb: nem adnak kellő biztatást és bátorítást a becsületes, hősies szent életre. Ellenben minden felekezetben láttam becsületes törekvésű embereket, akik kérik és várják az Istentől a vallásos megújulást, egy igazi szép mozgalmat, amelyik leveti a régi sallangokat, és ragaszkodik a lényeghez. Ennek el is kell jönni, mert így kibírhatatlan az élet, itt fulladozik a lélek. S gyermekeinknek még szomorúbb sorsuk lesz, ha fiatal korukban annyi lelki táplálékot sem kapnak, mint mi kaptunk.

Egyébként jól vagyunk. A férjem kőművesegéd. Munkája közben harcol az erkölcsök tisztulásáért is. Én most itthon vagyok a két fiacskámmal. Egyik 2 1/2 éves, a másik 1 éves. Sok örömünk van bennük. Azt kérem a jó Istentől, hogy ha felnőttkort érnek, olyan emberek legyenek belőlük, akik Őt hűségesen szolgálják, és ezt a boldogtalan világot előbbre viszik.

Laci bácsinak kívánok bátorságot, sok lelkiert, jó egészséget. Ezenkívül kívánok sok szép unokát, köztük olyan lelkeket is, akikben később is kedve telik majd nagyapjuknak.

Nagy tisztelettel üdvözlö:

Várhelyi Béláné

A feltehetően Gulyás Pál özvegyének baráti köréhez tartozó levélíró kiletét nem sikerült felderíteni.

Mód Aladárnak

Sajkod, 1961. október 28.

Kedves Mód Aladár!

Hónapok óta izgalmak közt élek; a *Bolyai* váratlan sikerét, gondolhatod, nem hagyták szárazon elvinnem. Ide is friss inzultusok égésével, két munkaképes év után megint hypertoniásan menekültem; azzal az elhatározással, hogy történjék akármi, egy-két hónapig nem foglalkozom önmagammal.

Ilyen állapotban ért két tanulmányod, melyeket fogadalmam ellenére, tiszteletből azonnal elolvastam. A *Valóság*-beli a mélyebbre menő, a *Kortársé* a jobbindulatú; mindenikben vannak olyan észrevételek, idézetek, amelyek rokonszenvező vagy legalábbis nem eleve elfogult szemre vallanak. Arra persze nincs remény, hogy ifjúkori munkásságomra vonatkozó ítéleteket (s ami ebből következik, mostani „pálfordulásom” s egész utam képét) elfogadhattam. Nyilván azért, mert a harminc év előtti N. L. teoretikus rögtönzéseit én nem a marxizmus betűi, hanem az élő igény felől nézem, amely a „jellegzetesen író” íróat a számára idegen területre akkor bekényszerítette.

Ez az igény, úgy érzem, ma is aktuális: a csüggedtséget, mondhatnám: tavaszi hiánybetegséget, mely társadalmunkon s főként ifjúságunkon az objektív emelkedés ellenére egyre inkább erőt vesz: én ennek az igénynek a kielégítetlenségével magyarázom; míg abban az új képben, melyet a szovjet szocializmus az utóbbi években a szemünk előtt kezd öltetni, ennek az igénynek a jelentkezését, térhódítását vélem felismerni. A szorosabb együttműködést is nem múltam megbánása, hanem ez a remény s a szocializmus jövőjébe, öntisztulásába vetett – különben soha el nem vesztett – bizalmam tette lehetővé.

Amikor jobban kamatozó szépirodalmi munkáim félretéve a *Sajkodi esték* veszélyt ígérő tanulmányainak nekivágtam: ezt a bizalmat igyekeztem a művelt értelmiség nyelvén megfogalmazni s a nagyrészt kiábrándult ifjúságra átragasztani; elfeledve, hogy valahányszor hasonlót próbáltam (45-ben *A tanügy rendezésével*, 56-ban a *Magyar Műhely* kefében maradt írásaival), mindig a harminc év előtti dolgokról kezdtek el beszélni, amelyeket megvédenem, helyes megvilágításba helyeznem, még ha szabad volna is, nem célszerű: olyan kényes témákat (pl. a harmincas évek szovjet szocializmusának a képe) kellene megbolygatni közben. Így történt most is. Az életfogytiglani fe-

gyenc előtt, ha tizenöt év múltán amnesztiát kapott, nem illik a hajdani gyilkosságot emlegetni. Én nem voltam gyilkos, sőt igen könnyű volna a kellő gond nélkül hozott ítéletet megsemmisíteni. Tizenöt év óraadás, fordítói robot, némaság és betegség után azonban hiába beszélek Csehovról, Bolyairól, politechnikáról, még mindig a régi, sztereotíppá vált Spengler, Ortega, harmadik út szavakat hozza vissza a visszhang; annyi új problémával mintha csak egyetlen régi problémát – lehet-e a kutyából szalonna? – tudnék indukálni.

Amíg ezt csak literátorok tették, varázsigenek tekintettem e szavakat, amelyekkel a rontást, ez esetben a veszélyesnek érzett író akarták elfüstölni. De ha Te is úgy érzed, hogy a megtett út nagyságának az érzetetésére többet kell beszélned arról, amit hajdan akarhattam, mint amiben ma akarok segíteni (holott épp a 3-4 év előtti dolgok történeti és pszichológiai indokait nehezebb megérteni, mint a még régebbiekéit), akkor itt valóban komoly tilalomfa mered, s nekem is azt kell mondanom, várjunk hát, amíg ebben az úgy látszik mindennél fontosabb kérdésben is egyetérthetünk. Azaz húsz-harminc esztendő t becslésem szerint.

Ne hidd, hogy büszkeségből nem megyek át azon a hol nyers, hol párnázott szégyenigán, amelyen ifjúságom megtagadásával akarnak átszorítani. A megaláztatás hosszú iskoláján mentem át, s nem magamért nem tehetem meg ezt – a gondolatért, vagy ahogy előbb mondtam, az igényért (hajdani nyelvemen: a minőségért), amelynek a szocializmus jövő fejlődésében, úgy remélem, egyre több szerepe lesz. Kicsi példán: ahogy a politechnikai oktatás lemosolygott gondolatát tizenöt év múltán itt-hon is kívánatosá tette a szovjet példa, sok más dologról is ki fog derülni, hogy a szegény magyar previzionista (vigyázat: nem revizionista) valami helyes, távoli cél felé törekedett.

Az a fiatalember, aki most harminc éve a *Tanú* életfogytiglani magányt jelentő vállalkozásának nekiment, tőlem már nagyon messze került. De tán épp ezért, úgy érzem, nincs jogom megtagadni őt. Írói erőben, erkölcsi pátoszban egyaránt különbnek érzem őt magamnál; úgy vagyok vele, mint az öreg rezignált Arany lehetett a szívében élő Petőfivel; sok hibájába, gyenge versébe belelátott, de azért messze maga fölött tudta, s meg nem tagadta volna: a hevét.

Azt hiszem, helyes volt ezt megírnom. Vitatkozni most nem akarok: először össze kell szednem magam annyira, hogy a köröttem táncoló torzképektől, az én fúriáimtól megszabadulva, megint megteremtsem magam körül az objektív csöndet, amelyben a dolgok szólnak természetes szépségükben. De ha kissé könnyebben leszek, örülök, ha személyesen is megismerkedhetünk. Addig is köszönöm a bizalmat, hogy írásaidat megküldted, s a méltányosabb hangot, amelyen azt, amit fontosnak éreztél, elmondtad.

Szeretettel köszönt:

Németh László

Két tanulmányod – Mód Aladár: A SAJKODI ESTÉK-ről (*Kortárs*, 1960. november) és Mód Aladár: SORS ÉS FELELŐSSÉG (*Valóság*, 1961. február).

Csernyevszkaja Nataliától

Budapest, 1962. július 13.

Kedves és tisztelt író úr!

Most azzal a szokással élek, hogy nagy embereknek szabad ismeretlenül is írni, viszont a szokástól eltérően abban reménykedek, hogy a nagy embertől választ is kapok, akár nyomtatott betűkben megtalálva azt, akár írottban.

Sok értékes idejét elrabolnám (bár igyekszem minél rövidebbre fogni gondolataim és kérdéseim áradatát), ha mindenért, amiért illik, külön-külön szíves elnézését kérném. Tehát röviden: bocsásson meg, hogy el fog olvasni a leveletem, és bocsásson meg, hogy a szép magyar nyelv művelőjét bosszantom égbekiáltó nyelvtani, fogalmazási és egyéb hibákkal. (Sajnos, nem tanultam a magyar nyelvet.)

Az író urat csak néhány műve és írása alapján ismerem. A gondolatai miatt, a fájó témák és a kor kérdései miatt, amelyeket mer feltenni és néha megválaszolni – nagyon szeretem és tisztelem. Ez már törvényszerűség, hogy az ember előbb jön rá, mit kell kérdezni, és csak később születik meg a válasz. Néha évtizedeket kell várni.

A kísérletező embert a *Kortársban* rendkívül nagy érdeklődéssel olvastam. Tanultam „az emberi magatartás” és „türelem” tantárgyát. Már az előszó végéhez közeledtem, amikor talákoztam az én fájó kérdésemmel: alkalmazkodni vagy szétrúgni a kényszerűség börtönét.

Tulajdonképpen ezzel a levéllel választ keresek egy régi kérdésemre, amelyet még senkinek nem tettem fel, csak magamnak hosszú éveken keresztül.

Fiatal koromban haraptam, rúgtam, robbantottam. Ennek a rossz tulajdonságomnak köszönhetem, hogy elvégeztem egy főiskolát és egy fél egyetemet. Mind a kettőn kitűnő voltam. Nagy tehetségnek tartottak.

Házasságom kényszerített, hogy alkalmazkodjak. Azt hittem, okos vagyok. Alkalmazkodtam. Szakmámban nem kaptam munkát, tehát fordítottam. Először örömmel és teljes odaadással – mert anélkül nem lehet igazán jó munkát végezni –, később – amikor nem elégitett ki a fordítás – ez volt a szalmaszálam – amíg dolgozom – ember-számba veszik. Értékes éveimet erre pazaroltam, azzal súlyosbítva, hogy férjemnek ajándékoztam szakmai tudásom maximumát és írói hajlamom splittereit. Igyekeztem teljes kompenzációnak érezni férjem rendkívüli karrierjét, amelyet nekem is köszönhetett. Telhetetlen voltam, ebben nem tudtam magamat teljesen kiélni. Hosszú éveken keresztül bizonyítottam magamnak, hogy boldog vagyok. Néha-néha, ha egyedül voltam, előbújtak a kis ravasz ördögök, és súgtak: ezt te jobban megírtad volna, ezt másképpen kellett volna megvalósítani, a férjednek nincs elég érzéke hozzá, nincs ereje, túl felületes, ezt a jelenetet nem így kellett volna. Én erős voltam, és elkergettem az ördögöket.

Úgy látszik, hamis volt az elégedettségem. Rájöttem, hogy így boldogtalan vagyok. Ebben az évben megint robbantottam. Lehet, hogy több volt a füst, mint a sziklaszilánk. Otthagytam a jól jövedelmező fordítást (férjem tiltakozása ellenére!), és elhelyezkedtem a szakmában, körülbelül olyan arányban, mint mikor az orvosnő elmeigy takarítónőnek a körzeti orvosi rendelőbe. Hiszem és elhitem magammal, hogy közel vagyok a szakmához és hogy egyszer csak kiderül, hogy még maradt a tehetségemből és tudásomból valami. Gyerekekkel vállaltam a nehéz anyagi helyzetet abban a hitzemben, hogy ez a helyes lépés, hogy a kényszerűségekkel harcolni kell és nem megalkudni. Persze az ember szubjektív ereje és értéke egyáltalán nem biztosíték, hogy eb-

ben a harcban objektíve győz. Lehet, hogy a nagy elhatározásokból csak szubjektív győzelem születik – még van erőm, mert meg merem tenni, még érdemes élni –, de objektíve megbukik. Ennek a folyamatnak még csak az elején vagyok. Nem tudom, mi lesz.

Én nem tudom, mi a helyes. Az ember soha nem ismeri a saját erejét és persze képességeit. Nem lehet tudni, milyen vastagok a börtön falai. Nem lehet tudni, mennyi robbanóanyagra van szükség. Elég-e az, ami van?

Az ember belső nyugalmát és boldogságát csak szubjektív érzések alkotják, vagy ahhoz szükséges a mások beleegyezése is? Azaz lehet-e az ember boldog, ha mások azt hiszik, hogy nem az?

A háború óta az erkölcsi normák rohamosan változnak. Már én is tanúja vagyok annak, hogy ami még tíz-tizenöt évvel ezelőtt tiszteletre méltó volt – most szégyen, amit becületesnek nevezünk – most butaság, ami gyengeség és megalkuvás volt – most helyes, modern, sőt haladó.

Az erkölcs fogalmával változnak az ember céljai is. Változik az ember fogalma a boldogságról. Már más célok elérése teszi az embert boldoggá.

Az én köröm és korosztályomnak (harmincévesek vagyunk) valami általános „jó élet” a célja, és ennek elérése teszi ezeket az embereket boldoggá.

Lehetséges-e, hogy én csak maradi vagyok, mert epicureus életmóddal és céllal szembeállítom a küzdelmet és maradandóságot?! (Tévedés ne essék – én is szeretek jól élni, de nem mindenáron.)

Nekem még az a véleményem, hogy nem „mindegy, hogyan, milyen áron, csak kellemesen, addig, amíg élünk”, hanem tisztán, megalkuvás nélkül, küzdelemmel, harccal, ha kell, megalkotni a maradandót, ami tovább él, mint az ember. Lehet, hogy az utóbbi vélemény már nem haladó és nem mai, és szélmalomharcot vívok? Lehet, hogy csak nem kell gondolni rá és nincs börtön és nincsenek vágynak, és nincsenek falak, amelyeket szét kell rúgni?! Talán elegendő „összebarátkozni a kényszerhelyzetekkel”, hogy az ember boldog legyen? Lehetséges az?

Ugy érzem, hogy a levelem kissé vezércikkizű, de higgye el, kedves író úr, hogy ez a probléma – hogyan és mit – égetőbb számomra, mint az anyagi gondjaim.

Az Ön élettapasztalata, bölcsessége, tehetsége – amiért merem Önhöz fordulni – biztosan megadják nekem a választ, akár műveiben, akár – amiben nem merem reménykedni – levélben.

Még egyszer, bocsásson meg nekem e levelet.

Tisztelettel
Csernyevszkaja Natalia

A levélíró kilétét nem sikerült megállapítani.